

Recensies

Dat is elementair

Bert van der Schaaf

Recensie van: Cornelis Verhoeven, *Een velijnen blad. Essays over aandacht en achterdocht*. Ambo, Baarn 1989. (173 p.)

In *Een velijnen blad* van Cornelis Verhoeven zijn 14 essays en lezingen uit de periode 1987-1989 gebundeld. De titel is ontleend aan een regel uit een gedicht van Leopold, dat in het eerste essay uitgebreid wordt geanalyseerd. Leopold schreef: "De beek is een velijnen blad, een boek, een open letterschat...". Dat blad blijkt een vel perkament te zijn, dat in de interpretatie van Verhoeven een palimpsest wordt: op het wateroppervlak van de beek schrijft de wind een tekst die de tekens op de zandbodem ervan doet vervagen.

De essays van Verhoeven cirkelen, volgens het *Woord vooraf*, rond de dubbelzinnigheid van tekens en teksten. Toegegeven, in de eerste drie essays spelen enkele nogal duistere gedichten van Leopold en Lucebert een grote rol, en in de overige essays komen op belangrijke momenten tekstanalyses voor. Maar het lijkt mij toch nauwkeuriger de bundel aan te duiden als een aantal meditatie over menselijke kwaliteiten, stemmingen en emoties. Twee daarvan worden in de ondertitel genoemd, zij het als een wat merkwaardige combinatie; vele andere zijn het hoofdthema van een essay: weerloosheid, schroom, liefde, waarachtigheid, verdriet. En in bijna elk essay keert - als een grondtoon - het thema van het menselijk activisme, de hang naar het beheersen, terug. Eerder dan een

bundel opstellen over de dubbelzinnigheid van tekens is *Een velijnen blad* een bundel over het 'elementair menselijke'.

Aan dat woord elementair is Verhoeven zeer gehecht; het keert steeds terug. In het eerste essay, een pleidooi voor het aandachtig lezen, schrijft hij: "Zo'n moment van aandacht is vrijwel niet te programmeren, evenmin als een moment van geluk of iets anders van elementair belang". (p. 11) Het elementaire in de mens is dat wat wij moeten ontwikkelen in allerlei leerprocessen, maar vooral dat wat er gewoon al is, en niet nagemaakt kan worden. Het gaat om 'het beste in de mens', en dat beste is tegelijkertijd het meest kwetsbare. Daarom is er alle reden voor scepsis in de ontmoeting met anderen en met teksten. "Waarachtigheid is zo elementair dat zij, als zij er niet is, aanen nagemaakt lijkt te moeten worden. Dus wordt zij dikwijls gespeeld...". (p. 55) Verhoeven richt zich op die kwetsbare en weerloze kwaliteiten van de mens, en heel zijn schrijven is erop gericht de lezer terug te voeren naar de beslotenheid van het 'innerlijke leven', weg van de conventies en het spektakel van de agora. Alleen daar kan het echt menselijke herkend worden en tot bloei komen. De publieke sfeer is allereerst de sfeer van de mogelijke (en feitelijke) namaak: onechtheid, theater, hypocrisie, en misleiding.

In de stilte, in de mijmering, als mensen hun haast ontembare drang om te heersen en te plannen voor een moment hebben opgegeven, kan men aan de elementaire zaken toekomen. Verhoevens essays zijn voor het grootste deel resultaten van dergelijke overpeinzingen. Niet alle, want drie ervan ademen een meer academische geest, al is de stijl ervan even helder en prettig leesbaar als die van de meditatie. *Alètheia* is een nuchtere beschouwing over het Griekse spreken over 'waarheid', ver weg van Heideggers mystiek. *Aidoos en Eroos* is een fraaie uiteenzetting over schaamte of schroom, met name in relatie tot de lief-

de. In één van de slotconclusies wordt typisch Verhoeveniaans gesteld: "Wie het groeien wil vervangen door maken, vangt het echte door namaak, en de liefde door heerszucht." (p. 161) In *Sofisten: natuur en conventie* staat de tegenstelling tussen nomos en fisis centraal, en wordt de kern van het streven der diverse sofisten omschreven als een "antropocentrisch activisme, het geloof in de maakbaarheid van de wereld door de mensen". (p. 165)

Voordat ik terugkom op het elementaire, eerst iets meer over de heerszucht en de (na-)maakbaarheid. Verhoeven komt in zijn essays vooral over als een Heideggeriaanse ontvankelijkheidsfilosoof, die met name de openheid en receptiviteit voor het elementaire 'dat' (dat wij er zijn; dat wat op ons af komt) prijst en aanprijst. In die gedaante is Verhoeven een stil, voorzichtig en vaak bijzonder boeiend denker. Maar hij schrijft in een wereld vol activisten, bestuurders en technologen, en over hen, tegen hen, schrijft hij in een heel wat gespierder stijl. In het essay *Crisis en cultuur* (nomen est omen) zijn zinnen te lezen als: "Wij zouden bij de sofisten en hun navolgers onder hedendaagse cultuurfilosofen en agogen kunnen spreken van een activistisch complex, waarin het steeds meer ondraaglijk en onvoorstelbaar is geworden dat mensen iets overkomt buiten hun programma en hun keuze om" (p. 148), en: "Mensen slagen er nauwelijks in langs democratische weg tot stand te brengen wat zij afzonderlijk allemaal willen, ja zelfs: hoe heftiger zij iets gezamenlijk willen, des te groter lijkt de kans dat het niet gerealiseerd zal worden". (p. 150) Ik ben zeer bereid na te denken over vraagstukken rond heersing en maakbaarheid, maar door de toon waarop Verhoeven hier over spreekt, word ik daartoe zeker niet uitgenodigd. Er schuilt iets wrangs in de wijze waarop hij deze zaken benadert, een wijze die vermoedens oproept dat hij voldaan grinnikt als hij schrijft: "Op het toppunt

van hun macht ervaren mensen op de meest wrange manier hun onmacht tegenover het lot". (p. 151)

Terug naar het positieve deel van Verhoevens betoog. Hij noemt zichzelf een scepticus, iemand die niet snel vertrouwen heeft in de prestaties van het menselijke denkvermogen. Hij zoekt inzicht, en "inzicht en de pogingen daartoe te komen, gaan vooraf aan argumenten (...) We kunnen al nadenkend ook tot inzichten komen die wel op anderen kunnen worden overgedragen, maar dan via een meer directe communicatie, bijvoorbeeld door het voorzichtig uitspreken van de ervaring die daaraan ten grondslag ligt." (p. 79) Dergelijke ervaringen cirkelen rond het elementair menselijke en het meest elementaire is wel het pure feit dat wij bestaan. "Het feitelijke, onherleidbare 'dat' van mijn bestaan is een van de weinige feiten waarvan ik aan neem dat het een gegeven is en ik ben geneigd dat als een geschenk te beschouwen en er op een vage manier dankbaar voor te zijn." (p. 77) In uitgebreidere zin gaat het om al die ervaringen die aan het nadenken voorafgaan, al de stemmingen, emoties en behoeften die ons dagelijks leven bepalen, en met name aan de verbeelding een taak geven. In het mijmeren over die menselijke kwaliteiten is Verhoeven op z'n best. Hoewel hij antieke wijsbegeerte doceert en bijna alleen teksten uit de klassieke oudheid aanhaalt, gaat het hier niet om een klassiek humanisme. Verhoeven neemt afstand van elk wezensdenken (essentialisme), en baseert zijn betoog op twee ervaringen: zijn stemmingen en belevenissen, en zijn cultuurhistorische kennis (ik sla zijn inzichten in de huidige politiek nu maar even over). Psychologisering van stemmingen en emoties wijst hij af, getuige onder andere de fraaie zinswending die deel uitmaakt van het antwoord op de vraag waarom je een uitspraak van iemand zou waarderen: "Niet zozeer omdat de auteur voor mij een subject wordt dat mij een blik gunt in